VINTILĂ-RĂDULESCU, Ioana, 2003, „Limba moldovenească și limba română”, in: *Limba Română*, anul XIII, nr. 6-10, p. 113-118. [citat 19.09.2020]. Disponibil: http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A20901/pdf

BOTNARI, Liliana, 2019, „Limba presei comuniste a anilor 1944-1980. Particularități morfo-sintactice”, in: *Filologia Modernă: realizări și perspective în context european. Spiritus loci: interferențe, confluență, rezistență*. 10-11 octombrie 2019, ediția a XIII-a, Chișinău, Pro Libra, p. 25-33.

ENANTIOSEMIA UNITĂȚILOR FRAZEOLOGICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Claudia CEMÂRTAN
Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

Abstract. *The article is devoted to the phenomenon of enantiosemy and its reflection in phraseology of modern Romanian. The author has come to the conclusion that phraseological enantiosemy is a complex and significant phenomenon. Classification of structural types of phraseological units is considered in the article as well as the linguistic peculiarities of phraseological units with contrary meanings.*

Keywords*: enantiosemy, phraseological units, contrary meanings, denominative, emotional-appreciative.*

Interacțiunea și lupta contrariilor constituie sursa și forța motrice a evoluției tuturor lucrurilor și fenomenelor din lumea reală. În acest sens, enantiosemia se prezintă ca o manifestare particulară a acestui principiu dialectic în limbă, fiind definită în mod diferit și contradictoriu în literatura lingvistică. Unii cercetători consideră enantiosemia o antonimie intralexicală, a cărei expresie formală constă în diferențele de combinabilitate sintactică sau lexematică (L.A.Novikov, R.A.Budagov, A.K.Gankin), alții o tratează ca pe o varietate a omonimiei (N.M.Șanskii, V.V.Vinogradov, E.V.Terentieva) sau ca pe o manifestare specifică a polisemiei (F.S.Bațevici, L.E.Bessonova, T.A.Kosmeda, O.I.Smirnova). În lucrările mai recente se opinează că enantiosemia reprezintă un fenomen contiguu cu polisemia și antonimia, deoarece unitățile glotice enantiosemice se caracterizează printr-un singur plan al expresiei, două planuri ale conținutului, aflate în raport de antonimie (Кравцова, 2006: 8) sau că ea, având unele trăsături comune cu omonimia, antonimia și polisemia, diferă semnificativ de acestea, întrucât niciuna din categoriile lexico-semantice enumerate nu are setul complet de trăsături care formează enantiosemia (Литвинова, 2012: 90). Cu toate acestea, dacă luăm în considerare relațiile de sinonimie, omonimie, antonimie din punctul de vedere al structurii binare (planul expresiei şi planul conținutului) al unui cuvânt, atunci enantiosemia se încadrează, pe bună dreptate, în aceste relații: unitățile sinonimice sunt diferite ca formă, apropiate ca sens; unitățile antonimice – diferite ca expresie, opuse ca semnificație; unitățile omonimice – identice ca formă, diferite ca sens; unitățile enantiosemice – identice ca expresie, opuse ca semnificație. Reieșind din aceste considerente, ni se pare posibilă interpretarea enantiosemiei drept o categorie distinctă a semanticii lexicale.

Multe enantiolexeme conțin seme apreciative, care se realizează în următoarele opoziții: „bine – rău”, „corect – greșit”, „înainte – înapoi”, „în trecut” – „în viitor” etc. De exemplu, *miros* - „emanație plăcută” *(Un **miros** plăcut de câmp și pădure udă îl izbi în față – A.Vlahuță)* și „emanație neplăcută” *(În toată împrejurimea, un **miros** greu de oaie, de ceapă și de rachiu – A.Odobescu)*; *făios* - „mândru de cineva sau ceva” *(Mama poate fi **făloasă**,/ Că mă are – G.Coșbuc)* și „trufaș, semeț” *(Flotele puternice ș-armatele **făloase**... – M.Eminescu)*; *mândrie* - „sentiment de satisfacție, de încredere în calitățile proprii” *(I se umplea inima de **mândrie**, când o privea – P.Ispirescu)* și „îngâmfare, orgoliu” *(**Mândria** este păcatul preamăririi de sine)* etc.

Cercetătorii disting enantiosemia denominativă, care se constituie în baza polarizării semantice a sensurilor denotative (hohot cu semnificația „izbucnire zgomotoasă de râs" (Slobozi un **hohot** de râs, azvârlind arma – C.Negruzzi) și „izbucnire zgomotoasă de plâns" (Plângea cu **hohote** – S.Dumitriu)*, și emoțional-apreciativă,* unde importanță prioritară au semele conotative, expresiv-apreciative, actualizate ca urmare a funcționării cuvintelor în vorbire. Ea este utilizată în mod activ în diferite stiluri și forme de vorbire, cel mai adesea atestându-se în forma orală a vorbirii dialogice, unde se manifestă ca un mijloc eficient de explicare a intențiilor vorbitorului (–***Bravo lui!*** *Face o treabă bună!* [apreciere +] și–***Bravo lui****! Muncește pentru amenzi* [apreciere –]).

O particularitate inerentă a unităților lingvistice enantiosemice este că identificarea ambelor variante lexico-semantice ale cuvântului sau frazeologismului este posibilă doar în context. În această ordine de idei, influența factorilor extralingvistici asupra funcționării unităților enantiosemice revendică o atenție sporită față de dimensiunile acestuia: el poate fi redus (minimal), în cazul enantiosemiei denominative, sau extins, în cazul celei emoțional-apreciative, și, totodată, presupune o analiză nu doar a conexiunilor contextuale, dar și a perfectării lor intonaționale: pentru enantiosemia nominativă este îndeajuns contextul lingvistic, pentru cea emoțional-apreciativă asemenea conexiuni nu sunt suficiente, ele necesitând și o organizare prosodică specială. În acest sens, utilizarea enantiosemiei, mai ales în scopul exprimării ironiei, este, practic, nelimitată, deci se poate afirma că enantiosemia este un fenomen foarte frecvent:

- ***Extraordinar****! Iar m-ai lăsat baltă!*

-***Mintiosule****, de unde vii?/O vulpe pe măgar văzând l-a întrebat* (A.Donici).

Utilizarea ironică a acestor replici le schimbă sensul în opus, iar referința situațională și intonația exclud posibilitatea unei interpretări greșite a sensului.

În cazul enantiosemiei emoțional-apreciative, opoziția variantelor semantice contrare nu este obiectivă, conceptuală, ci conotativă, adică utilizările se bazează pe polarizarea emoțiilor, sentimentelor, aprecierilor. De exemplu, *mintios* - „deștept, inteligent, înțelept" (+) și „bleg, tont, prostănac" (-); *extraordinar* - „despre o faptă bună" (+) și „despre o faptă proastă" (-) etc. Astfel, diferența în apreciere devine baza opoziției enantiolexemelor de tip emoțional-apreciativ.

Cercetătorii observă că majoritatea cuvintelor cu semantică apreciativă pozitivă au și o evaluare implicită cu semnul opus, care poate fi actualizată în vorbire, respectându-se intențiile semantice ale vorbitorului [...]. Asemenea enantiolexeme sunt întotdeauna figurative, expresive, prin urmare, sunt adesea folosite în literatura artistică, în publicistică, în vorbirea colocvială și contribuie la creșterea potențialului pragmatic al unităților lingvistice, acționând ca un mijloc important de influențare a interlocutorului (Литвинова, 2012: 88).

Dacă enantiosemia unităților lexicale a beneficiat de numeroase explorări științifice asupra particularităților sale în diferite limbi, la nivelul frazeologismelor, acest fenomen a fost abordat mai puțin. Frazeologia însă este o parte organică și indispensabilă a sistemului lingvistic și unitățile frazeologice – la fel ca și cele lexicale – reflectă modificările din limbă, determinate de factori atât lingvistici, cât și extralingvistici. „Trecerea" unităților frazeologice din categoria celor polisemantice, acceptate unanim, în a celor enantiosemice este recunoscută și în lingvistica autohtonă, iar mecanismul ei este descris de cercetătorul Gh.Colțun, care observă: „Nuanțele semantice ale frazeologismelor polisemantice se pot îndepărta între ele atât de mult, încât ajung să devină diametral opuse. E vorba de polarizarea semantică sau de *enantiosemia frazeologică*. Asemenea situații se întâlnesc foarte rar în tezaurul frazeologic al oricărei limbi" (Colțun, 2014:112).

În general, enantiosemia frazeologică este reprezentată în limbă prin aceleași tipuri ca și cea lexicală, fiind vorba, în cazul nostru, de enantiosemia *denominativă* și *emoțional-apreciativă* (expresiv-evaluativă), însă diferența între trăsăturile lor structurale, semantice și funcționale, precum și încărcătura pragmatică deosebită a semanticii unităților frazeologice determină existența unor trăsături distinctive ale enantiosemiei frazeologice în raport cu cea lexicală: în primul rând, polaritatea sensurilor frazeologice are caracter sincretic, deoarece în raport de contrarietate intră, simultan, atât componentele denotative, cât și cele conotative ale structurii unității respective, care, de regulă, le predomină pe cele denotative, în al doilea rând, enantiosemia unităților frazeologice este într-o conexiune

mai intimă cu aspectul pragmatic al limbii și, în al treilea rând, cazurile de enantiosemie frazeologică sunt mai puțin numeroase decât cele ale unităților lexicale.

Apariția sensurilor contrare în structura aceluiași frazeologism este determinată de interpretarea diferită a situației (indiciile, cauzele, efectele acesteia etc.) ce stă la baza formei lui interne. Astfel, expresia *a suci mințile (cuiva)* poate invoca diferite circumstanțe care determină starea respectivă – asemănată metaforic cu „încetarea capacității de a gândi rațional/adecvat în urma unei boli psihice" – fie ceva foarte neplăcut, iritant, fie, dimpotrivă, ceva plăcut, agreabil, expresia în cauză exteriorizând sensuri contrare – 1) „a prosti tare pe cineva" (*Cine v-a învățat și v-**a sucit mințile** rău a făcut* – L.Rebreanu) și 2) „a încânta tare pe cineva" (*O moldoveancă **a sucit mințile** italienilor* – titlul unui articol). Modificarea aprecierii poate fi realizată prin introducerea frazeologismuui într-un context opus, ceea ce contribuie la crearea unei intensități psihologice suplimentare, orientate asupra vorbitorului sau ascultătorului. Enantiosemia expresiei *a avea în minte* poate reflecta o polarizare vectorială – 1) „a avea în amintiri ceva din trecut" (*Spune-mi, tinere, pe cine fata **are** acum **în minte**?* – M.Eminescu) și 2) „a avea în intenție" (*Nici **nu are în minte** să vă înșele* –P.Țichindeal).

Enantiosemia nominativă se bazează pe o corelare diferită a semnificației referențiale a frazeologismului, acesta fiind mai „adaptat" *pentru dezvoltarea enantiosemiei în virtutea naturii specifice a funcției lui de semn lingvistic: fiind rezultatul unei denominări secundare, bazate pe reconfigurarea semantică* a formei lui interne, el se actualizează într-un context al vorbirii ce include „toată realitatea care înconjoară un semn, un act verbal sau un discurs, ca prezență fizică, ca bagaj de cunoștințe al interlocutorilor și ca activitate" (Coseriu, 2004:319). Spre deosebire de enantiosemia denominativă lexicală, polarizarea sensurilor în frazeologie, de cele mai multe ori, este însoțită de modificarea aprecierii sensului denotativ.

De exemplu, unitatea frazeologică *a da din cap include componentele „în semn de aprobare" și „în semn de dezaprobare". Astfel, variantele lexical-semantice ale acestei unități frazeologice, pe lângă sensurile denotative polare, conțin și semele diferențiale opuse: „acord" (apreciere [+]) ↔ „dezacord" (apreciere [−]). Un exemplu analogic îl reprezintă unitatea frazeologică nici vorbă, care poate reda sensuri opuse:* „nici pomeneală, în niciun caz" *(apreciere [−])* ↔ „bineînțeles, fără îndoială" *(apreciere [+]).*

După cum menționează E.A.Litvinova (Литвинова, 2012:87), în cazul în care unitățile frazeologice cu enantiosemie nominativă dețin câteva seme conotative expresive, ele se apropie de enantiosemia emoțional-apreciativă, care se manifestă prin sensurile ei emotive. *În cazul enantiosemiei emoțional-apreciative, se constată, de regulă, o polarizare conotativă, întemeiată pe polarizarea emoțiilor, a aprecierilor, determinate de atitudinea diferită față de realitate. În calitate de exemplu, putem lua expresia sac fără fund*, care poate fi utilizată cu sensuri opuse: a) *„om lacom, nesățios" (apreciere [−]) (Pesemne, c-aista-i Flămânzilă, foametea, **sac fără fund**..., de nu-l mai poate sătura nici pământul – I.Creangă); b) „om care știe și povestește multe snoave, bancuri etc." (apreciere [+]) (Crâșmarul cânta locuri vesele, era un fel de izvor nesecat, **sac fără fund** – M.Sadoveanu).*

Una din sursele enantiosemiei, reprezentate pe larg în frazeologie, este *antifraza*, înțeleasă ca o figură de stil, prin care o locuțiune, o frază etc. este folosită cu sens contrar celui obișnuit. Ironia generează enantiosemia unor astfel de unități frazeologice, cum ar fi *bună treabă, mare lucru, mare treabă, cale bătută ș.a., ce reflectă* „o expresie a aprobării" şi „o expresie a dezaprobării, indignării", unde primul sens „pozitiv" (cf. 1a) este direct motivat prin forma internă de expresie, iar al doilea reprezintă reconfigurarea sa semantică ironică (1b): *(1a) Trebuie să iasă zece mii de lei ca popa... Cini sute pe lună... Ehei... **bună treabă**!* (E. Gârleanu); (1b) *Voi [...] să huzuriți de căldură, iară eu să crap de frig. **Buuună treabă!*** (I.Creangă). Aceeași reconfigurare semantică ironică stă la baza apariției sensului enantiosemantic în unitatea frazeologică *de joi până mai apoi*. Primul este „la nesfârșit, mereu" (2a) și al doilea, bazat pe negarea ironică, „niciodată, nicicând"(2b): (2a) *Amâna din zi în zi, **de joi până mai apoi*** (I.Creangă); (2b) *Prietenia lui cu popa... ținu **de joi până mai apoi*** (I.Slavici). În cazul acestui tip de enantiosemie, o frază (sau propoziție) folosită în sens opus, atunci când se rostește, este însoțită în mod obligatoriu de o intonație specială, expresiv-ironică. În versiunea scrisă, este necesar un context suficient de larg pentru a determina semnificația enantiosemică.

Sursa, care duce la apariția unor semnificații diferite, uneori opuse, în unitățile frazeologice, poate fi și o modificare în timp a situației (semnele, cauzele, efectele acesteia etc.), care stă la baza formei interne a idiomului. Astfel, frazeologismul *trai pe vătrai* este un exemplu elocvent de asemenea transformare radicală: în trecut, această formulă caracteriza o viață grea, un trai chinuit, pe când în limba actuală, expresia indică un superlativ al bunăstării și al confortului, exprimat, de obicei prin exclamații ironice (Zafiu, 2020). R.Zafiu semnalează atestări ale acestei expresii încă la I.Golescu având definiția „cel mai urât trai": vătraiul desemnând și „o lopată cu care se lua jarul și cenușa", utilizarea lui în cadrul acestui frazeologism sugerează o altă metaforă a traiului pe vătrai:pe lopata cu cenușă sau cărbuni aprinși, deci nu tocmai confortabilă. Cercetătoarea presupune că schimbarea de sens ar fi putut apărea în vorbirea celor cărora vătraiele tradiționale nu le mai erau familiare, cel puțin nu în toate utilizările lor, primele atestări ale sensului pozitiv atestându-se pe la jumătatea secolului al XX-lea (Zafiu, 2020). Astăzi, atestăm utilizări ale acestei expresii, în special, în textele publicistice, ca în exemplele: *Dimpotrivă, ei (marii bogătași)cred că descendenții trebuie să învețe singuri cum să gândească, să investească, să inventeze. Cu așa ceva însă nu-ți bați capul, atunci când te-ai pomenit din senin cu o avere de basm, care-ți permite un* ***trai pe vatrai*** *toată viața, fără niciun efort* (independent.md). sau în titlurile din unele periodice: ***Trai pe vatrai*** *la primaria Tarnaveni! Pana si politistul local castiga peste 1.000 de euro pe luna!* (ardealnews.ro) sau *„* ***Trai pe vătrai****", la Primăria Municipiului Sebeș. Unii angajați încasează sporuri de până la 50 la sută din salariul de bază* (sebesinfo.ro).

Apariția semnificațiilor enantiosemice într-o unitate frazeologică poate fi generată și de o reconfigurare semantică a formei sale interne, bazată pe înțelegerea sa literală. Așa se întâmplă, spre exemplu, cu expresia biblică *sărac cu duhul,, care astăzi explicitează sensul „lipsit de inteligență, de spirit; prost", semnificație contrară celei pe care o avea la origini*. Există multe explicații ale semnificației inițiale a acestei expresii, care își are originea în Evanghelia după Matei (Matei 5, 3). Exegeții textului biblic presupun că „cheia" acestei îmbinări este în sensul cuvântului „sărac". Astfel, S.Averințev opinează că „în textele Vechiului Testament, cuvântul „sărac" desemnează pe cel pentru care nu există alt sprijin, ajutor, decât cel care vine de la Dumnezeu, dar care – tocmai din acest motiv – se află sub ocrotirea nemijlocită a lui Dumnezeu mai mult decât oricare altul (V. Deuter. 24:14). În condițiile „acestui veac", orice drept care a renunțat la avantajele nedrepte și a preferat să fie victimă decât sursă a agresiunii, poate fi numit cu acest cuvânt" (Аверинцев, 2004:198). Aceeași referință la textul Vechiului Testament o face și B.Tătaru Cazaban, precizând că aici „accentul nu cade pe sărăcie ca stare materială, ca efect al nedreptății care a pătruns în lume odată cu păcatul originar: ea nu reprezintă o garanție pentru mântuire, ci o condiție pe care Dumnezeu este chemat să o dezlege" (Tătaru-Cazaban, 2021). Așadar, în *Predica de pe munte*, Iisus Hristos se referă la faptul că prima virtute a omului, necesară pentru a intra în împărăția cerurilor, este aceea de a fi smerit de bunăvoie, recunoscând că nu poate înfăptui nimic fără harul lui Dumnezeu, acceptând că răsplata deplină va fi în împărăția cerurilor în fericirea veșnică.

În ciuda acestor interpretări, este clar că sensul „biblic" (orice ar însemna - fie oameni smeriți, lipsiți de mândrie, fie oameni care au renunțat în mod deliberat la bogăție) este opus noului sens al acestei expresii, denotând oameni lipsiți de interese spirituale, ca în următorul context: *Un discurs al lui George Copos a făcut furori în anii 90: „Am început afacerile cu 100 de dolari și vânzând plăcinte". Dincolo de o ipocrizie notorie, nesesizabilă pentru cei* ***săraci cu duhul****, individul a făcut apel la legi fundamentale ale unei societăți: munca neabătută și cinstea. Așa, cică, s-ar făuri averile* (O.D.Cichindean).

Enantiosemia frazeologică se poate baza și pe polaritatea semantică a cuvintelor-componente ale unei expresii frazeologice. Astfel, în idiomul *a i se duce vestea,* semnificațiile enantiosemice sunt legate de sensurile opuse ale lexemului *veste*, care poate fi „bună" sau „rea" (Comp.: (a) ***Mi s-a dus vestea*** *în sat,/Că-s cel mai jucat bărbat* (Folclor) și (b) *La iad ai tras un guleai, de* ***ți s-a dus vestea*** *ca de popă tuns* (I.Creangă). Pe de altă parte, enantiosemia expresiilor frazeologice poate duce la dezvoltarea enantiosemiei în cuvintele-componente. Astfel, se vorbește despre „germenii enantiosemiei" (Шмелев, 2009:188) pentru cuvântul *merit,* influențat de idiomul *a primi după me-*

rite, care poate însemna atât „a recompensa pe cineva pentru realizările sale”, cât și „a pedepsi pe cineva pentru acțiunile sale reprobabile”.

Așadar, enantiosemia asociată cu specificul unui semn frazeologic este prezentă în toate etapele „vieții” unităților frazeologice – însoțește apariția lor (reconfigurarea semantică ironică a sensului literal al frazelor ducând la frazeologizarea lor), participă la formarea semnificației opuse într-un singur idiom (cu interpretări diferite ale situației care stă la baza imaginii frazeologice), caracterizează relația dintre expresiile frazeologice legate genetic (proverbe și zicători).

Enantiosemia emoțional-apreciativă a unităților frazeologice reprezintă un proces lingvistic complex, a cărui severitate este determinată de o serie de motive intra- și extralingvistice. Reflectând tendințele generale ale dezvoltării lingvistice, enantiosemia unităților frazeologice își dezvăluie propriile caracteristici asociate cu specificul structural și semantic al frazeologismelor ca unități lingvistice. În primul rând, astfel de trăsături ale semnificației frazeologice precum productivitatea, creativitatea, o emotivitate și expresivitate pronunțate, condiționarea predicativă a îmbinării fixe generează dezvoltarea unor valori emoționale și apreciative antonimice. În al doilea rând, acest proces este limitat de o serie de motive de ordin semantic și structural. Variația potențială a vorbirii după semnul evaluării pentru majoritatea unităților frazeologice este asociată cu orientarea axiologică în interpretarea lor. O schimbare a evaluării poate fi efectuată atunci când logica frazeologică este inclusă în contextul opus, ceea ce contribuie la crearea unui stres psihologic suplimentar, care sporește impactul asupra vorbitorului sau ascultătorului.

În general, enantiosemia frazeologică reprezintă un fenomen destul de interesant și complex, ale cărui particularități sunt determinate de faptul că frazeologismele au o structură formală și semantică mai specifică. Rolul pe care îl au factorii expresivi, emoțional-apreciativi și pragmatici în configurarea sensului unității frazeologice marchează caracteristicile suplimentare ale enantiosemiei la nivel frazeologic, unde în raport de polarizare intră, înainte de toate, semele conotative (constituite pe baza emoțiilor, sentimentelor, aprecierilor), de aceea enantiosemia frazeologică are un caracter preponderent emoțional-apreciativ.

Bibliografie:

COLȚUN, Gheorghe, 2014, *Frazeologia limbii române*. Chișinău: Arc, 288 p.

COSERIU, Eugeniu, 2004, Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii, în Coseriu, E., *Teoria limbajului și lingvistică generală*, trad.rom.de N.Saramandu, București, Editura enciclopedică, p.287-329.

TĂTARU-CAZABAN, Bogdan. Săracii cu duhul. În: *Dilema veche*, nr. 882, 4-10 martie 2021. [accesat 12.09.2021]. Disponibil https://dilemaveche.ro/sectiune/din-polul-plus/articol/saracii-cu-duhul

ZAFIU, Rodica. Trai pe vătrai. În: *Dilema veche,* nr.836, 27 februarie – 4 martie 2020. [accesat 12.09.2021]. Disponibil: https://dilemaveche.ro/sectiune/pe-ce-lume-traim/articol/trai-pe-vatrai

АВЕРИНЦЕВ, С., 2004, *Собрание сочинений* / Под ред. Н.П. Аверинцевой и К.Б.Сигова / Переводы: Евангелия. Книга Иова. Псалмы. Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 496 с. [accesat 20.09.2021]. Disponibil: https://imwerden.de/publ-9467.html

КРАВЦОВА В.Ю., 2006, *Энантиосемия лексических и фразеологических единиц: Язык и речь*. Автореф. …дисс. канд. филол. наук, Ростов-на-Дону, 26 р. [accesat 03.03.2020]. Disponibil: https://www.dissercat.com/content/enantiosemiya-leksicheskikh-i-frazeologicheskikh-edinits-yazyk-i-rech

ЛИТВИНОВА Е.А., 2012, Эмоционально-оценочная энантиосемия. В: *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, № 2 (13). С. 86-90. [accesat 09.08.2021]. Disponibil: https://www.gramota.net/materials/2/2012/2/28.html

ШМЕЛЕВ, А.Д., 2009, «Незначащее» и «невыраженное» отрицание (Когнитивные и коммуникативные источники энантиосемии). В: *Логический анализ языка. Асерция и негация,* с.173-202.